

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Гендерна психологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (право)

№3 за темою №2 «ГЕНДЕРНІ РОЛІ. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. №8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 27.06.2024 р. №22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент **Наталія
МІЛОРАДОВА**

ТЕМА №2 ГЕНДЕРНІ РОЛІ. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ

План лекції.

1. Статусно-рольова система суспільства.
2. Поняття соціальної та гендерної ролі.
3. Розподіл гендерних ролей в сучасному українському суспільстві.

Рекомендована література

Основна

1. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків, «ФОЛІО», 2019. 189 с.
URI:<https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
URI:https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_no_n_discrimination_.pdf
3. Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. Київ : Академвидав, 2016. 254 с. **URI:**<http://uaoppp.com.ua/read/59/>
4. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя / Т.І.Фулей. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. **URI:**<https://www.osce.org/files/f/documents/a/5/249271.pdf>

Додаткова

1. Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС (2019)
URI:<http://surl.li/ifuji>
2. Гендерні аспекти оплати праці (2020) **URI:**<http://surl.li/ifuva>
3. Демиденко Н.М. Гендерний паритет на українських землях у XIV-XVII ст.: права жінки у шлюбі. *Вісник національного університету міністерства оборони України*. 2023. №4. С.66-71.
URI:<http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/280098/276317>
4. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. Психологічна безпека особистості в контексті елітарно- освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький : Домбровська Я.М., 2019. С. 287-304. **URI:**<http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
5. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні / Гульбаршин Чепурко; Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010.
URI:<http://surl.li/ifuuy>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Гендерна статистика України. Сучасний стан, проблеми, напрямки вдосконалення.
URI:<http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii/124-henderna-statystyka-ukrainy-suchasnyi-stan-problemy-napriamky-vdoskonalennia>

2. Журнал «Спільне». Гендер і праця. **URI:**<http://surl.li/ifuvh>
3. Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу. **URI:**<http://povaha.org.ua/ideya-ta-tsinnist-hendernoji-rivnosti-u-politytsi-evropejskoho-soyuzu/>
3. Права жінок і гендерна рівність в Україні [Електронний ресурс] **URI:** <http://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>
4. Проект «Жінки – це 50% успіху України». **URI:**<http://50vidsotkiv.org.ua>
5. Проект «Жінки у політиці». **URI:**<http://vybory2012.wcu-network.org.ua>
6. Публікації ООН в Україні. **URI:** <http://www.un.org.ua/ua/publications-andrep>
7. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії вплив. **URI:** <http://www.osce.org/uk/odihr/85975?download=true>

Текст лекції.

1. Статусно-рольова система суспільства.

Для кращого розуміння як самого поняття «гендер», так і теорій гендера важливе значення має питання формування гендерних ролей, котрі є складовими гендера як соціального конструкта. Соціальні ролі і статуси є елементами соціальної структури суспільства. Соціальні статуси характеризують стійкість суспільства, наступність його життєдіяльності. Соціальні ролі характеризують мінливість суспільства.

У найзагальніших рисах у соціальній психології роль визначається як набір очікуваних взірців поведінки (чи норм). Цілком доречно вважати, що гендерна роль – соціально очікувана поведінка чоловіків і жінок, пов'язана з їхнім соціальним статусом в певних культурних, соціально-економічних і політичних умовах. Гендерні ролі відрізняються залежно від суспільства, місця та часу. Приміром, розглянувши характеристики, властиві жінкам однієї епохи, стає зрозумілим, що ці характеристики притаманні чоловікам іншої епохи (часи матріархату та патріархату).

Гендерні ролі, їх характеристики, походження і розвиток розглядаються у рамках різних соціологічних, психологічних і біосоціальних теорій. Якими б не були людські суспільства, – примітивними чи розвинутими, осілими чи кочовими, класовими чи докласовими, войовничими чи миролюбними, багатими чи бідними, – усіх їх об'єднує незаперечний факт наявності в соціальній структурі двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси вони мають посідати, які соціальні ролі відігравати. Всі соціальні ролі, як вже зазначалося, тісно пов'язані з певними соціальними статусами.

Соціальні статуси є складовими соціальної структури будь-якого суспільства. Соціальний статус – це об'єктивна позиція людини у суспільстві, це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється її приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність її прав та обов'язків.

Статус людини формується різноманітними ознаками, серед яких є ті, які успадковуються — стать, етнічна приналежність, соціальне походження, а також ті, які людина здобуває завдяки власним зусиллям — освіта, професія, доходи тощо. Відповідно до цього розрізняють статус аскриптивний (приписаний) і статус здобутий. Характер виконання ролі залежить від того, чи ідентифікує людина себе з цим соціальним статусом, який посідає, і в якій мірі ідентифікує. Слабка або неповна ідентифікація зі статусом призводить до невиконання відповідних соціальних ролей, тобто не відтворення соціально очікуваних зразків поведінки.

Наприклад, якщо людина за паспортом є громадянином України (що і є її статусом) але не ідентифікує себе зі своєю державою або ідентифікує з іншою, це призводить до невиконання громадських обов'язків. Якщо таких людей в державі багато, то це призводить до значних внутрішніх проблем і конфліктів. Ані статуси, ані ролі ми не вигадусмо. Вони є об'єктивно існуючими соціальними конструктами, які не залежать від нашого бажання. Звісно, ми можемо вигадати для себе свій власний статус, наприклад «космічного прибульця» або «Наполеона» тощо, і поводитися (грати роль) відповідно до цього статусу. Але всі оточуючи не будуть нас розуміти, вони не знатимуть, як з нами поводитися і чого від нас очікувати, наше спілкування з іншими людьми в такому разі буде дуже проблематичним, а досягнення поставлених цілей у такому специфічному статусі взагалі неможливим.

Іншими словами, завдяки діючій статусно-рольовій системі, наше життя у суспільстві набуває упорядкованості. Важко уявити собі суспільство, яке не має такої системи. Скоріше за все, це було б суспільство суцільного хаосу. В той же час, слід зазначити що статусно-рольова система не є незмінною. Вона змінюється у відповідь на суспільні трансформації і з приходом нових поколінь.

2. Поняття соціальної та гендерної ролі

Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Гендерна роль — набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок, що впливають з понять, пов'язаних з гендером, а також поведінки у вигляді мовлення, манер і жестів. Визначеність поведінки, пов'язаної з гендерними ролями, особливо очевидна в поділі праці на чоловічу і жіночу. Гендерна роль — диференціація діяльності, статусів, прав та обов'язків індивідів в залежності від їх статевої приналежності.

Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендерні соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки. Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної жінки, матері, годувальниці груддю, дочки, дружини, бабусі тощо – для жінок та генетичного батька, чоловіка, сина тощо – для

чоловіків. Усі інші соціальні ролі, які мають гендерне маркування, тобто очікування щодо виконання представниками однієї з двох статей, зумовлені соціально-культурними, а не біологічними чинниками. Іншими словами, доглядати й навчати дітей, прати, прибирати, куховарити, вишивати, ткати, виконувати секретарську роботу, забивати цвяхи, ремонтувати, видобувати вугілля, пілотувати літаки, здійснювати наукові відкриття, керувати, підіймати штангу може будь-хто, незалежно від біологічної статі.

Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку. Але завжди існував якийсь розподіл праці між статями, специфічні для чоловіків і жінок види діяльності та соціальні функції, що виходили далеко за межі суто біологічних відмінностей між ними. Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися, і в цьому легко переконатися, порівнявши їхні заняття у мисливсько-збиральницькому, аграрному та індустріальному суспільствах.

Проте основна суть гендерного розподілу праці, який прийнято називати традиційним для патріархального суспільства, більшою чи меншою мірою зберігалася завжди. Досі продовжують відтворюватися ціннісно-нормативні очікування до жінок щодо виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, за новітньої доби припустимою стала й робота поза домом, бажано сумісна з внутрішньосімейними ролями, а від чоловіків – щодо виконання соціальних ролей «годувальника», захисника, здобувача засобів для існування, працівника поза домом, лідера й керівника.

За такими стереотипними, міцно укоріненими уявленнями чоловіків прийнято оцінювати за трудовими, професійними успіхами, а жінок – насамперед за наявністю сім'ї та дітей. Певні види хобі та занять у вільний час також набули чіткого гендерного забарвлення, як-от, наприклад, мисливство, рибальство, гра в шахи чи доміно – для чоловіків або вишивання, плетіння, квітникарство – для жінок. Гендерний підхід у системі наукового знання про людину і суспільство відкриває широкі можливості для переосмислення культури. Теорія соціального конструювання гендера і розуміння його як стратифікаційної категорії, взаємопов'язаної з категоріями раси, класу, віку тощо більше використовуються в соціальних та поведінкових науках – соціології, психології, економіці. Гендер як культурна метафора, теорія деконструкції гендера набула популярності і розвивається в гуманітарних науках: філософії, історії, літературознавстві, культурології.

Сучасна гендерна теорія не намагається заперечити відмінності між жінками і чоловіками, вважаючи, що не так важливий сам факт відмінностей, як їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова владної системи на основі цих відмінностей. Важливим при цьому є не опис відмінностей жінок та чоловіків у статусах та ролях, а аналіз відносин влади та домінування, а також методів реалізації державної політики в тому чи іншому суспільстві.

Таким чином, зокрема у гендерній психології та соціології, досліджується які ролі суспільство наказує виконувати чоловікам та жінкам, щоб побудувати

традиційну для нього ієрархію влади. Гендерні ролі, як ми вже неодноразово зазначали, – це вид соціальних ролей. Вони висловлюють певні очікування і проявляються в поведінці. На рівні культури вони існують у контексті певної системи статевої символіки і стереотипів маскулінності і фемінності. Гендерні ролі завжди пов'язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює і переломлює у своїй свідомості та поведінці. Усі описані в літературі гендерні ролі можна умовно розділити на: 1) професійні, тобто пов'язані з тим, які сфери діяльності більш прийнятні для чоловіків, а які — для жінок (водій, міліціонер, вихователь, вчитель, шахтар, продавець, лікар тощо); 2) сімейні, які, у свою чергу, діляться на подружні і батьківські; вони визначають норми відносин, поведінку партнерів, батьків і дітей (чоловік, дружина, мати, батько, брат, сестра, дядько, тітка, бабуся, дідусь); 3) сексуальні, які диференціюють сексуальну поведінку чоловіків і жінок, визначають відносини між ними в сексуальній сфері (коханка, коханець, альфонс, утриманка).

3. Розподіл гендерних ролей в сучасному українському суспільстві

Якщо гендерні відмінності конструюються, створюються в процесі постійної взаємодії чоловіків і жінок, постійно відтворюються в структурах свідомості та структурах дії, то цілком можливим є процес деконструкції, зміни суті й механізмів відтворення соціально сконструйованих рис, ролей і стосунків. Досвід країн, що значно просунулися на шляху до гендерного паритету в суспільстві, як то Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди, свідчить про можливість суттєвих зрушень у характері гендерних відносин у суспільстві, а отже, в суті гендерних стереотипів та очікуваних від чоловіків і жінок соціальних

ролей. Для того, щоб візуалізувати реальну картину розподілу гендерних ролей в Україні, ознайомимося з результатами опитування проведеного Соціологічною групою «Рейтинг». Протягом 1-6 жовтня 2015 року було опитано 1800 респондентів за репрезентативною для населення України вибіркою. Тобто, що означає репрезентативність – не дивлячись на те, що було опитано 1800 людей, отримані результати можна розповсюджувати на все доросле населення України (помилка репрезентативності: не більше 2,4%).

Це вже друге дослідження Соціологічної групи щодо гендерної тематики. Попередній матеріал стосувався окремих аспектів стосунків чоловіків та жінок. Тож були отримані наступні результати:

□ У сім'ях майже половини опитаних функції голови сім'ї виконують чоловіки. Третина вважає, що дану роль чоловік і жінка виконують на рівних засадах. Проте далеко не завжди у питанні визначення «хто головний?» є консенсус між жінками і чоловіками. Так, 58% чоловіків вважають себе головою сім'ї, тоді як лише 39% жінок вважають «головою» чоловіка. Водночас, майже третина жінок вважають «головою» себе, тоді як з цим погодились лише 10% чоловік. При цьому, майже 80% чоловіків вважають, що так і має бути: «головою сім'ї повинен бути чоловік», але одночасно половина погодились з тим, що «жінка так само може бути головою, як і чоловік». У жінок навпаки: 60% вважають, що головою сім'ї повинен бути чоловік, але одночасно майже 80% згодні з тим, що «жінка так само може бути головою

сім'ї як і чоловік». У розрізі регіонів, обидві гіпотези знаходять дещо більшу підтримку на Заході і на Півдні, дещо меншу – на Сході, найменшу – в Центрі.

□ Характерно, що тезу про те, що головою сім'ї повинен бути чоловік, більше схвалюють люди з низькими доходами, нижчим рівнем освіти. Цікаво, що розлучені люди, а також непрацюючі схильні сприймати жінку в ролі голови сім'ї більш позитивно.

□ У майже 60% сімей вихованням дітей займається жінка. Цікаво, що так вважають половина чоловіків і майже 70% жінок. При цьому варто відзначити, що більш як третина респондентів на дане запитання відповідають «порівну». Лише у 3% випадків функції виховання дітей покладають здебільшого на чоловіків, при цьому так вважають переважно самі чоловіки. □ Аналогічно, у половині випадків господарськими справами займається також жінка. При цьому серед опитаних жінок відсоток тих, що погоджуються з тезою більший, ніж серед чоловіків – 58% проти 43%. Цікаво, що на протигагу вихованню дітей (де участь чоловіків мінімальна), домашнім господарством займається відносно більша кількість чоловіків (12%), але знову ж таки, це на думку переважно самих чоловіків.

Характерно, що на Заході кількість чоловіків, які займаються господарськими справами вдвічі вища, ніж в інших регіонах країни. □ Загалом факт того, що жінка займається домогосподарством сприймається більш позитивно, ніж коли «домом займається чоловік, а жінка заробляє гроші» (65 і 44% відповідно). Водночас, жінки більш позитивно ставляться до того, щоб чоловік займався домом, а чоловіки більше погоджуються з тим, що бути домогосподаркою для жінки – це такий же спосіб реалізувати себе, як і працювати на роботі. Більш схвально до жінки у ролі домогосподарки ставляться люди, які мають дітей, а також люди старшого віку. □ Важливо: чим вища освіта респондентів, тим більше вони підтримують тезу, що «нічого поганого немає коли чоловік займається домом, а жінка заробляє гроші», і не підтримують тезу, що «бути домогосподаркою для жінки - це такий самий спосіб реалізувати себе, як і працювати на роботі». Майже половина жінок не бачать нічого поганого в тому, що чоловік господарює по дому, серед чоловіків таких менше (40%).

□ Цікаво, що чим далі на Захід, тим спокійніше люди оцінюють можливість того, що саме жінка заробляє гроші, тоді як чоловік займається домогосподарством – на Заході жінки більш схильні брати на себе відповідальність за фінансове благополуччя сім'ї. □ При цьому, переважна більшість респондентів (82%) погоджуються з тезою, що саме «чоловік має повністю забезпечувати свою сім'ю». Лідером підтримки даного твердження виявився Південь, найменше – у Центрі. І знову ж таки, більш прогресивні у даному питанні люди з вищим рівнем освіти.

□ У більшості (60%) українських сімей вважається, що чоловік заробляє більше, при цьому так вважають майже 70% чоловіків і трохи більше половини жінок. Водночас, понад 20% жінок вважають, що більше заробляють саме вони, тоді як лише 10% чоловіків погодилися з тим, що дружина (подруга) заробляє більше. □ Переважна більшість опитаних (майже 80%) погодилися, що у їхній

сім'ї готує їсти переважно жінка, 18% респондентів вважають, що у їх родині цей обов'язок поділяється порівну, тоді як лише у 3% сімей приготуванням їжі зайняті переважно чоловіки. □ Більш того, понад половина жінок і дві третини чоловіків погодились з твердженням, що «готувати їжу в сім'ї повинна жінка». Характерно, що більш за все дана теза знаходить схвалення серед людей старшого покоління і мешканців сіл. Також досить показовим є регіональний аспект питання: традиційно жінки на Заході України вважаються такими, що вміють смачно готувати, тому і відсоток респондентів, які стверджують, що готувати їжу повинна саме жінка, вищий на Заході – 70% порівняно з 51% на Сході.

□ Разом з тим, третина жінок і трохи більше 40% чоловіків погоджуються, що «чоловіки кухарять краще, ніж жінки». Досить очікувано, що таких більше серед людей з вищою освітою і тих, що мають вищі статки. За критерієм сімейного статусу, найбільшу підтримку дане твердження знаходить серед респондентів, які перебувають у громадянському шлюбі, дещо меншу – серед одружених і не одружених. □ На думку третини опитаних, чоловіки в цілому мають більше вільного часу порівняно з жінками, водночас, майже половина зазначають, що у даному аспекті представники різних статей знаходяться на рівних. □ Більше половини чоловіків вважають, що «жінка не має права обмежувати чоловіка у тому, як йому проводити вільний час» (серед жінок таких - майже вдвічі менше). При цьому, якщо серед неодружених людей тезу поділяють понад 50%, то серед розлучених – лише третина.

Закономірно, що більш схильні наділяти чоловіків свободами люди молодого віку, а також ті, що не мають дітей. □ Лише 28% чоловіків і трохи більше третини жінок вважають, що «жінка має право у будь-який момент знехтувати домашніми обов'язками і зайнятися власними справами». Закономірно, що більш прогресивними у своїх поглядах є неодружені та розлучені люди, тоді як одружені пари налаштовані більш традиційно. Логічно, що більш консервативні в оцінках обов'язків жінки люди, які мають дітей, а також представники старшого покоління.

□ Цікаво, що більше 40% чоловіків і чверть жінок погодились з тезою, що «жінка не повинна обтяжувати чоловіка домашніми справами». Традиційно, дану тезу знаходить вищу підтримку серед людей старшого покоління, а також серед бідних та малозабезпечених верств населення. Попри це, існує і привід для оптимізму: досить обнадійливо виглядає те, що зі зростанням рівня освіти, зростає і скепсис до даного твердження.

Гендерні стосунки у сфері розподілу влади та політичної діяльності в українському суспільстві також мають ознаки горизонтальної та вертикальної сегрегації. Жінки практично не беруть участі у виробленні державної політики, відіграючи ролі переважно пасивних спостерігачів і виконавців, а також реципієнтів соціальної допомоги. Водночас реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не тільки чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, зокрема й однаковий доступ до всіх позицій соціальної структури суспільства.

Політика держави, основні принципи та механізми втілення якої формулюють переважно представники однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян. Якщо від жінок загалом очікується поступливість на ринку праці та кар'єрна неамбіційність, то тим паче їх не очікують бачити в ролі політичних лідерів.

Отже, значно ефективніший спосіб руйнування традиційних уявлень полягає в забезпеченні й заохочуванні в громадській сфері суспільства багатьох прикладів успішного виконання гендерно нетрадиційних ролей. Це, безумовно, потребує певних зусиль владних органів, політичних партій і лідерів, громадських організацій, проте ще в жодній країні не вдалося побудувати демократію без її гендерного складника. Отже, основою формування гендерних ролей виступав розподіл праці за статевою ознакою, критерієм якого історично була й досі великою мірою залишається біологічна здатність жінок до дітонародження, хоча в сучасних суспільствах давно відпала потреба розподіляти працю на такий підставі. Багато жінок не мають дітей, інші мають, але водночас працюють поза домом, чоловіки давно вже не мисливці й воїни, як і не єдині годувальники в сім'ї. Але традиційна гендерна ідеологія та ролі й надалі відтворюються, що має низку негативних наслідків та обмежень на індивідуальному, міжособистісному та загальносуспільному рівнях.